

Tillbakablick

– kunskapunderlagens utveckling sedan 1970-talet

För att landskapets kulturhistoriska dimension ska kunna tas tillvara på bästa sätt i olika beslutssituationer behövs tillräckliga och aktuella kunskaper om kulturmiljön. Riksantikvarieämbetet har arbetat med kunskapsunderlag för planering och byggande sedan 1970-talet, då kulturmiljön blev en fråga i samhällsplaneringen.

Kulturarvet utgörs av vad tidigare generationer har skapat och hur vi uppfattar, tolkar och för det vidare. Kulturmiljön är i princip hela den miljö som har formats av oss människor genom tiderna. Det kan vara alltifrån en enskild plats eller byggnad till hela landskap. Kulturarvet innefattar inte bara föremål, byggnader och fornlämningar utan också berättelser, traditioner och andra immateriella värden som vi övertar från tidigare generationer. Kulturarvet och kulturmiljön förändras och omformuleras ständigt. Varje tid bildar sig en egen uppfattning om vad som är kulturarv och vad det betyder.

Landskapet är en viktig del av kulturarvet. Landskapet ändrar utseende i takt med att samhället förändras och utvecklas. Många förändringar är resultatet av beslut fattade av myndigheter, företag eller enskilda. Synen på vad som är betydelsefullt har varierat sedan 1970-talet och kulturmiljöfrågorna har lyfts fram i allt fler sammanhang.

För att landskapets kulturhistoriska dimension ska kunna tas tillvara på bästa sätt i olika beslutssituationer behövs tillräckliga och aktuella kunskaper om kulturmiljön. I ett kunskapsunderlag kan de historiska spårens betydelse på platsens identitet lyftas fram och förklaras tillsammans med argument för och förslag till hur betydelsefulla karaktärsdrag kan tas tillvara i den framtida utvecklingen.

Program för kulturminnesvård på 1970- och 1980-talen

De första kulturmiljöunderlagen togs fram i samband med den fysiska riksplaneringen på 1960- och 70-talen i form av kommunöversikter. I vägledningarna *Program för kulturminnesvård* från 1978 och *Att upprätta program för kulturminnesvård från 1983* beskrevs främst hur värdefulla miljöer skulle väljas ut och avgränsas, men även hur länets eller kommunens historiska utveckling skulle beskrivas. Processen lagstodades med plan- och bygglagen och naturresurslagen 1987. Varje kommun skulle ha gjort en översiktsplan år 1990. Då

fanns ett relativt bra underlag för kulturmiljön. Byggnadsinventeringar och kulturmiljöprogram hade tagits fram med hjälp av antikvarisk expertis i både län och kommuner. Ett stort antal värdefulla kulturmiljöer och däribland riksintressen avgränsades. I översiktplanerna rekommenderades oftast att kulturvärdena i dessa områden ska bevaras och skyddas genom efterföljande juridiskt bindande beslut.

Kulturmiljöbeskrivningar på 1990-talet

Under 1990-talet kom 98-miljardspaketet för infrastruktur, ett stort antal vägar och järnvägar skulle byggas ut. När konsekvenserna för natur- och kulturmiljön skulle beskrivas användes måttet krock med riksintresse eller andra skyddade områden. I rapporten *På Väg* (1994) lanseras en ny typ av underlag baserat på landskapets kulturhistoriska strukturer och mönster som komplement till skyddade områden. En bedömning av konsekvenserna av infrastrukturprojekt skulle utgå från de historiska strukturerna i landskapet och inte bara från tidigare kända och utpekade kulturmiljövärden. Metoden testades i rapporten *Den rätta vägen? Kulturhistoriskt planeringsunderlag för Arlandaförbindelsen E18-E4* (1997). I *Omberg–Tåkern, Rikshistoria på slätten* från 1995 beskrevs kulturmiljön på översiktlig nivå som ett inlägg i debatten om vägdragningar över slätten.

I inledningen till *Kulturmiljöbeskrivningar som planeringsunderlag* från 1996 betonas vikten av att fokusera på rätt syfte, rätt läge och rätt inriktning. Där framhålls också behovet av samverkan mellan kulturmiljövärden och planerna under hela processen och att kulturvärdena ska redovisas tydligt och slagkraftigt så att politiker och planerare kan väga kulturmiljön mot andra starka allmänna intressen

Kulturmiljö och kommunal planering

I samverkan mellan Riksantikvarieämbetet och Boverket publicerades 1992 *Kulturmiljön i planeringen – råd och exempel*. I skriften belystes kommunernas möjligheter att hantera värden i kultur- och naturmiljön. Först presenterades hur olika lagar kan tillämpas och därefter diskuterades olika tillvägagångssätt i nio exempel.

Då *Kultur i grunden* togs fram 2000 som inspiration för kommuner hade sambandet mellan kultur, kulturarv och utveckling fått ökad betydelse och kulturmiljöns roll för lokal och regional identitet lyftes fram. Kulturmiljön hade också fått en starkare ställning i plan- och bygglagen. Öppenhet och medborgardeltagande i processen betraktades som en förutsättning för en bra hantering av kulturmiljön.

I rapporten *Planering och byggande i kulturmiljöer* från 2000 framhålls att kulturmiljön ger mycket av ortens karaktär och därför är en viktig grund att bygga

framtiden på. Där beskrivs i tre olika stadsbygdsexempel olika handlingsalternativ för kulturmiljön. Den arbetsmetodik som presenteras bygger på att sätta förändringarna i staden i relation till den stadskaraktär man vill uppnå. Exempelen visar också hur säkerställande av kulturmiljöns värden kan ske enligt olika lagar.

I *Kulturmiljön som resurs i kommunal planering och utveckling* från 2008 redovisas hur kulturmiljön behandlats i några kommunala översiktsplaner. I rapporten framhålls behovet av både goda förkunskaper om kulturmiljön och av att aktörer med kunskap och förståelse för kulturmiljön deltar i planeringsprocessen.

Som ett stöd för aktörer som ska hantera kulturmiljön i en översiktsplaneprocess kan en *Frågelista för kulturmiljön i Öp* vara till hjälp.

TVÄRS-projektet

Projektet "Utvecklad tvärfacklig samverkan vid planering för hushållning med befintliga resurser", TVÄRS-projektet, genomfördes i samverkan mellan Boverket, Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet. Resultatet publicerades bland annat i tre olika rapporter. Utgångspunkten var målet om en hållbar utveckling och en helhetssyn på landskapet.

I rapporten *Att skapa värden* diskuteras behovet av metoder för att kunna framhålla och ta tillvara landskapets natur- och kulturvärden i olika förvaltnings- och planeringsprocesser. Förslag till strategier för naturvårdens och kulturmiljövårdens agerande i olika processer presenteras. Förslagen grundas på fallstudier i Sörmland, på Gotland, på Öland och i Trollhättan. I *Landskap i fokus* presenteras sexton olika analysmetoder och traditioner inom naturvetenskap, humaniora och planering. Rapporten diskuterar olika syften med landskapsanalys och avslutas med en checklista med viktiga punkter för hur en bra landskapsanalys kan genomföras. De sammanfattande slutsatserna av TVÄRS-projektet framförs i rapporten *Samverka – för en hållbar utveckling av landskapet*. Den innehåller förslag till strategier för hur naturvården och kulturmiljövården kan samverka kring kunskapsunderlag och deltagande i planeringsprocesser.

Kulturmiljöunderlag för planering av infrastruktur och energi

Kulturmiljöunderlag har efter 2000 främst utvecklats i samband med speciella infrastrukturprojekt och MKB-processer.

I rapporterna *Nationell stamväg Motala - E4* (2001), *Väg E6 Uddevalla-Svinesund, delen Pålen-Tanumshede, Utredning kring regeringsuppdrag* (2005) och *Samverkan Riksantikvarieämbetet och Vägverket, Pilotprojekt E4 Sundsvall* (2007) användes landskapsanalyser och målformuleringar i en kreativ samverkan mellan Riksantikvarieämbetet och Vägverket. I *Kulturhistoriskt planeringsunderlag för*

Ostlänken (2003) togs både översiktliga strukturella och mer detaljerade värdebeskrivningar och målformuleringar fram. I projektet *VisaVäg* presenterades underlag för olika skeden i vägbyggnadsprocessen se www.exempelbanken.se).

En första studie av vindkraftens påverkan på landskapets kulturvården presenterades i *Kulturmiljö och vindkraft* (2000) som ett första exempel på kulturmiljöövervakning. I rapporten *Sveriges kust- och skärgårdslandskap* från 2003 redovisas kulturhistoriska karaktärsdrag längs kusterna och deras känslighet för vindkraftsetableringar. Riksantikvarieämbetet har också vid olika tillfällen deltagit i arbetet med Boverkets handböcker om vindkraft.

Karaktärsdrag och bebyggelsemönster

Som underlag för diskussioner om hur uppföljning skulle kunna ske har två rapporter utarbetats: *Karaktärsdrag och bebyggelsemönster* samt *Karaktärsdrag och bebyggelsemönster i tätorter*. I rapporterna redovisas olika sätt att beskriva utgångsläget och mäta förändringar i byggda miljöer på landsbygden och i tätorter. Mer information om rapporter knutna till miljömålen finns på Riksantikvarieämbetets webbsidor om *Hållbar utveckling*.

Lär känna din ort

Stadens mönster – de historiska kartorna berättar från 1998 beskriver hur man med hjälp av studier av gamla stadskartor kan ”läsa” sin stad och se vilka strukturella värden som bör tas tillvara i samhällsplaneringen. Planmönstret i en stad eller tätort framhålls som ett av de viktigaste karaktärsdragen. I boken beskrivs också framväxter av det mönster som speglar olika epoker och tidsideal och som bildar stadens grundstruktur.

I rapporten *Lär känna din ort*, Boverket 2006 betonas vikten av att göra breda ortsanalyser i tätorter, mindre städer och stadsdelar som underlag för åtgärder för utveckling eller förvaltning. Där presenteras en ”spelplan” som anger hur analysprocesserna kan gå till och vilka som bör delta. För att få en god överblick över förhållandena på platsen föreslås tre typer av analyser: kartläggning av ortens fysiska miljö inklusive historien, de sociala förhållandena och de ekonomiska förutsättningarna från ett regionalt perspektiv.

I rapporten *Kulturmiljöanalys – en vägledning för användningen av DIVE* presenteras resultatet av det utvecklingsarbete för kulturhistorisk ortsanalys som genomförts under perioden 2003–2008.

Litteraturlista

MKB för kulturmiljön (1994)

(J Blix, K Schibbye, P-O Törnqvist)

Riksantikvarieämbetet, Länsstyrelsen i Kronobergs län

Boken om MKB (1996)

(P Lerman, red)

Del 1. Att arbeta med MKB för projekt

Del 2. Regler och förarbeten

Boverket

Kulturmiljöbeskrivningar i planeringsunderlag, några exempel (1996)

(K Listzin, J Blix)

Riksantikvarieämbetet

Kulturvärden och MKB – målsättning och vägledning för miljökonsekvensbeskrivningar (1997)

Riksantikvarieämbetet

Kulturmiljöet i miljökonsekvensvurderingar, en eksempelsamling (1999)

Nordiska ministerrådet

Mål, mått och uppföljning av natur- och kulturvärden i transportsystemet (1999)

Vägverket

MKB i Skåne län – Länsstyrelsens grundsyn på arbetet med miljökonsekvensbeskrivningar (2000)

Länsstyrelsen i Skåne län

Kulturmiljöet i miljökonsekvensvurderingar. Et idehefte om håndtering av kulturmiljötemaet (2001)

Nordiska ministerrådet

Landskap i fokus. Utvärdering av metoder för landskapsanalys (2001)

Riksantikvarieämbetet, Naturvårdsverket, Boverket, Schibbye landskap.

Att skapa värden – Natur och kulturmiljövårdens roll i kunskapssamhället (2001)

(K Olsson, M Löfvenberg, F Snickars (KTH-samhällsbyggnad))

Riksantikvarieämbetet, Naturvårdsverket, Boverket

Samverka – för en hållbar utveckling av landskapet (2002)

Riksantikvarieämbetet, Naturvårdsverket, Boverket

Analys av tillämpning av metoden för mål och mått för natur- och kulturmiljövården i transportsystemen (2003)

Vägverket, SLU

Kulturarvets behandling i MKB för detaljplan – Genomgång och analys för MKB:er där kulturmiljön bedömts innebära betydande miljöpåverkan (2006)

Tyréns på uppdrag av Riksantikvarieämbetet – arbetsrapport

Vägverkets inriktningsdokument för natur, kulturmiljö och friluftsliv i väghållning. Publikation 2006:164. (2006)

Vägverket

Fördjupningsdokument miljö. Landskap 2008–2017 (2007)

Vägverket

MKB. Perspektiv på miljökonsekvensbeskrivning (2007)

Studentlitteratur, Hans-Georg Wallentinus

Introduktion till miljökonsekvensbeskrivningar (2007)

Studentlitteratur, A Hedlund & C Kjellander

Handbok med allmänna råd om miljöbedömning av planer och program (2009)

Naturvårdsverket